

SZÉLL KÁLMÁN

A hittel kapcsolatos gondolatok a 3. évezredben

Az emberi gondolkodásban a *tudás* mellett – annak akár ellenpárjaként – mindig szerepelt a *hit*, ami nem csak velünk él, de nélkülözhetetlen szerepet is játszik mindennapi életünkben. A hit valaminek a tudással (meggyőződéssel, megtapasztalással) egyenértékű – akár az életvitelre is kiható – értelmezése, megértése, ezek megélésének üzemanyaga, irányítúje. Míg azonban a tudás bizonyított (racionális) és objektív, a hit nagyrészt nem bizonyított (irracionális) és szubjektív ismeretanyag, elgondolás. Éppen ezért a tudás szellemi értéke – a mai szekuláris világ objektív megítélése szerint – nagyobb a hiténél, noha egyeseknél a „szilárd hitet” befogadja a ráció, ezáltal mintegy tudássá alakítja (lépteti elő), vagyis vele egyenértékűvé avatja.

Persze ez a leegyszerűsítés a valóságban bonyolultabb, összetettebb, hiszen lehet, hogy a bizonyítottnak elfogadottnak vélt tudásról idővel kiderül, hogy elégtelen-, vagy alkalmatlan bizonyítékokra épül – ezáltal valójában már pusztá hitnek sem felfogható *hamis tudás* –, de az is, hogy a hitet valahol már bizonyították, csak a hit birtoklója nem tud róla, így ő az objektív tudást csupán szubjektív hitként véli. Éppen ezért, noha e két kategóriát (a hitet és tudást) az egyes személyek egyénekenként és egymás mellett élik (ítélik) meg, a *sokaság azonos tudása és hite erősebb és megbízhatóbb az egyéninél.*

A hit és tudomány kapcsolatával magam már több helyen is foglalkoztam,¹ ezért a lényegyet csak röviden ismétlem. Leszámítva a véletlen felfedezéseket, a *tudományos eredmények előzménye túlnyomórészt egyfajta hit, vagyis hipotézis.* Ha ezt a hipotézist sikerül bebizonyítani, akkor tudássá (tudománnyá) alakul, lép elő. Ilyen értelemben a *hit nem ellenpárja a tudásnak, hanem éppen előfeltétele,* a bizonyított tudás előzménye. A vallásos hit – a tudományosság megközelítésében voltaképpen szintén egy hipotézis, amit a hívők gyakran bizonyítottként élnek meg, (a tudással egyenrangúnak vélnék,) noha a végső bizonyítás csak halálunk után következik be. Ez egyben a vallásos hit, más hitekkel (hiedelmekkel) szembeni egyik különbözősége.

Tágabban értelmezve, a hit sokféle lehet. Időtartamát tekintve *átmeneti* vagy *tartós*, tartalmának értelmezése szerint lehet *változó*, vagy *állandó (állhatatos)*. A hit gyakran életkor függvényes. Súlyát mérlegelve vannak hétköznapi (banális) *gyenge, ingadozó*, labilis – de létezhetnek életre szóló *erős (szilárd, megingathatatlan) hitek* –, és ezen szélsőségek közt számtalan átmenet képzelhető el. Ahány ember, annyi (annyiféle) hit, sőt ugyanazon ember más és más tartalmú hitei is az idők során változhatnak.

1 Széll Kálmán: Erőméz. Gondolatok és emlékek a gyógyításról. 2. kiad. Vasszilvágy, 2012. (továbbiakban: Széll, 2012.) 242–243. p.; *Uő*: Göncölszekér. Emlékek, életek, gondolatok. Vasszilvágy, 2016. (továbbiakban: Széll, 2016.) 349–368., 388–396. p., *Uő*: Az etika válsága a harmadik évezredben. = Vasi Szemle, 2018. 4. sz. 307–396.p.

Vannak, akik szilárdan hisznek a babonákban – kártyavetésben, asztrológiában, tenyérjósolásban, talizmánokban, kabalákban stb. –, ismét mások fittyet hánynak ezekre. Léteznek *túlértékelt* hitek. Ilyen lehet pl. a fertőzésektől való indokolatlan aggodalom, a „varázsszerekbe”, népi gyógymódokba való túlzott bizakodás, a vajások emberekbe (jósokba, mágusokba, táltosokba), a „természetes gyógyítók” dilettánsaiba (kuruzslóiba) vetett feltétlen bizalom, a pánikkeltő okok fokozott megélése, (különböző főbiák), hamis képzetek „beképzése” és még folytathatnám. Vannak nehezen meggyőzhető, de hiszékeny emberek is, így a hit befogadása is különböző lehet.

A hit kihat mindennapi életünkre, miáltal aktív cselekedeteket, máskor passzivitást, avagy éppen tartózkodásokat válthat ki, ám gyakran csak puszta „nézet” marad. Kihatással lehet életmódunkra, szokásainkra, közérzetünkre. A gyógyászatban ismeretes az ún. *placebo hatás*, amit aktív orvos koromban a gyógyszerek kipróbálása, de a mindennapok során magam is tapasztaltam. Ha pl. a betegek – fájdalomcsillapító tablettákban – hatóanyag nélküli vehikulumot (hatástalan adalék-, vagyis „vivő” anyagot) kaptak, sokan arról számoltak be, hogy fájdalmuk elmúlt. Mert annyira hittek a fájdalomcsillapító – valódi fájdalomcsillapító adását követő – már korábban megtapasztalt hatásában, hogy fájdalomérzetük megszűnt. S ha már az orvoslásnál tartunk, a *gyógyításban sokat számít a betegnek a gyógyulásba, az orvosba és a gyógymódba vetett hite.*

A hittel rokon szavak az „elhívés”, „gyanítás”, „feltételezés”, sőt a „bizalom” és a „remény” is, amik életünkre átmeneti, vagy akár komoly (tartós) befolyást gyakorló fogalmak, érzések lehetnek. Egyebek mellett ide tartozik az ún. *ráézés* is, ami – egyes emberekben – viszonylag gyakran

jelen van, noha nem mindig tudatosul (lásd később, *intuíció*). Ez arra utal, hogy a hit nem csak „nézet”, „vélemény”, hanem *együttal érzelmi természetű (indíttatású és következményű) kategória*, míg a *tudás túlnyomó részben az értelmi (racionális, tapasztalati) gondolkodás körére szorítkozik*. Az érzelem és értelem persze nem pontosan határolhatók el, s nem is feltétlenül egymással szembenálló (egymást kizáró) fogalmak. Pl. az orvos – eszményi esetben – *értelemmel kezel, de érzelemmel (szeretettel, empátiával) gyógyít*, tevékenysége során a kettőt egyszerre alkalmazza. Mindenestre sok esetben a hitet egyenesen érzelemként (ráézésként) fejezzük ki. Pl.: *Úgy érzem (hiszem), „ma eső lesz”, vagy hogy „meglátogat a leányom”, vagy egy illető „nem megbízható”, „X Y nem szeret engem”* stb. Ezek a hitek, érzések persze gyakran valamely szubjektív előzményre épülnek, esetenként azonban semmivel sem támaszthatók alá, (pl. első találkozási, vagy akár találkozás nélkül kialakuló rokon- vagy ellenszenvnél).

A szinte bizonyágként megélt, egyfajta határozott megérzést, ráérezést, *intuíciónak* nevezzük. Az embereknek vannak – különböző mértékben – egyfajta *belső megérzései*, amit nem lehet – legalábbis nehéz – definiálni, ám mégis léteznek. Ezek bensőnkben *megfoghatatlanul jelen vannak*, vagy csak alkalomadtán, *akár váratlanul* támadnak fel. Érdekes módon birtoklásuk inkább a női nemre jellemző. Szokták ezt a „hatodik érzékszervnek” is nevezni, vagy a „szív tudásának”, a szívből kiáradó érzésnek. *Antoine de Saint Exupéry* a „Kis herceg” című közkedvelt könyvében is azt olvashatjuk, hogy: „Jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.” A valóságban persze nincs ennek a belső „megérzésnek” anatómiai helye, de érdekes módon – a régmúltban, csakúgy, mint ma –

ezt mindig és mindenütt a *szívhez társították*. Talán azért, mert a szív központi helyen foglal helyet, életünk szorosan a szívműködéshez, keringéshez van kötve.²

Úgy érzem, hogy itt nem szorosan a témába vágó, de mégis ide tartozó *irreverzibilis agyhalálra* ki kell térnem. Az agyhalált, mint a személyiség halálát a keresztény egyházak is az ember halálaként ismerik el, noha az „intenzív terápia” révén az *életfontos működések* (ún. vitális funkciók) – vagyis a légzés, kiválasztás energetikai egyensúly és az ún. belső miliő – a fennálló szív működés mellett mesterségesen fenntarthatók (ún. „disszociált halál”, vagyis a szív és agy halálának elkülönítése). Az agy halála miatt a légzőközpont nem vezérli már a légzést, amit azonban korszerű lélegeztető készülékekkel helyettesíthetünk. A többi szerv, szövet – ha a beteg folyadék- és táplálékszükségletét is biztosítjuk – zavartalanul tovább működik. Az ilyen „beteg” hónapokig, akár évekig „élő halottként” „életben” tartható. Ennek azonban csak akkor (és addig) van értelme, ha (és ameddig) az illető szervadományozásra alkalmas, vagy életképes magzatot visel.³ Ilyenkor a halottnak számító, de az élő emberrel egyenértékű („élő”) szerveit műtéti úton eltávolítják, s azokat szervátültetésre várókba ültetik, illetve a magzatot császármetszéssel világra segítik.⁴ Az agyhalotról – a műtéti szervkivétel után – lekapcsolják a lélegez-

tetőgépet, majd légzés hiányában rövidesen a szív is megáll, s bekövetkezik a *biológiai halál*.

Mindezt csak azért említem, hogy az intuíció egy kézzelfogható esetét ismertethessem. Több évtizeddel ezelőtt egy tudat nélküli beteget vettünk fel az intenzív osztályra. Beküldő kórisméje encephalitis, vagyis agyvelőgyulladás, ám az ideggyógyászati és -sebészeti szakkonzió agyi aneurysma (agyúri kóros érkiboltosulás) megrepedése okozta agyállományvérzést állapított meg, amit alátámasztani látszott a véres liquor (agyvíz). (Akkor még nem rendelkezett kórházunk CT-vel!) A beteg hamarosan agyhalál állapotába került, ezért az akkor még Budapestről kiszálló szervkivétel végző csoportnak szervadományozásra felajánlottuk. A szerv – akkor még csak vese – kivétel meg is történt. Másnap a boncolásnál azonban kiderült, hogy a beteg nem aneurysmarepedésben, hanem mégis vérzéses agyvelőgyulladásban szenvedett. E betegség ragályos volta miatt azonnal telefonáltunk a szervátültető klinikára, hiszen ez a szervkapót veszélyeztethette. Ám akkorra már az egyik vesét beültették, a másikat ezek után nem merték felhasználni. (Később kiderült, hogy a beültetett veséjű betegnek zavartalanul bizonyult a gyógyulása, tehát akár be is ültethették volna a másikat is.) Engem azonban nem hagyott békén a beutaló diagnózis. Kíváncsivá tett, hogy a háziorvosnő milyen szakmai megokolással küldte be a beteget agyvelőgyulladás kórismével, amiben neki lett igaza, noha azt avatott szakemberek csoportja elvetette? Telefonáltam az orvosnőnek, aki kérdésemre – rövid hallgatás után – azt válaszolta, hogy nem tudatosan, azaz nem konkrét szakmai megállapozottságból döntött a kórisme megállapításakor, de „úgy érezte”, hogy a betegnek encephalitis van. Ez az eset

2 Az intuíció gondolati és tapasztalati előzményeket nélkülöző, belülről jövő „hang”, ráérezés, időnként váratlanul, kéretlenül jelentkező sugallatszerű látásmód, esetleg „megvilágosodás”, amit egyes biológusok valóban a szívhez kötnek. Vannak, akik ösztönösnek tételezik fel, de itt inkább rokonításról, mintsem valódi hasonlatról van szó. Az állatok ösztöne ugyanis mindig valamire irányuló, minden egyednél fellépő azonos „késztetés”.

3 Széll, 2012. 241–242. p.

4 Ilyen esetünket – az országban elsőként, 1988-ban – az „Erőméz” című könyvemben ismertettem. Széll, 2012. 242 p.

az intuíció iskolapéldája. Persze nagyon sok más – nem feltétlen orvosi esetet – tudnék felhozni az intuíció létezése mellett, ami egyes emberekben (orvosokban) az átlagnál nagyobb mértékben is jelen lehet. (Azt mondják, hogy az ilyen orvosnak „jó orra” van!) *Létezik tehát egy olyan belső megérzésünk (megvilágosodásunk?), ami okot adhat a befogadásra, hogy egy feltételezett hitet tudásként interpretáljuk.*

A vallás mint a hitre leginkább igényt tartó kategória

A vallásos hit, (vallásosság) – mint a bizonyított tudás alternatívája – a történelem elejétől jelen lévő, kitüntetett társadalmi kategória. Minden kor, nép birtokolt (s birtokol ma is) valamilyen vallást, ami a hit tartományába tartozott. Ezek alapján a földrajzi helytől, történelmi kortól függően számos vallás alakult ki, amelyek az emberi élet (társadalom) mindennapjaira számtalan és döntő befolyással bírtak.

Érthető, hogy amíg az ember számára az őt körülvevő világ szinte ismeretlennek számított, (kevés „tudás” birtokában volt), ezek a feltevések, (hiedelmek), azaz a hitre vonatkozó nézetek fontos, akár elsődleges szerepet tölthettek be életükben. A „ismeretlen” mindig egyfajta misztikus titokzatossgot jelentett, félelemszerű tiszteletet váltott ki, és meghatározó befolyást gyakorolt az emberekre. A természeti jelenségek, katasztrófák (tűz, víz, áradások, földrengés, vulkánok, meteorológiai történések, villámok stb.), ám talán leginkább a nap, hold és a csillagok rejtélye ihlette meg, és tölthette be vallásos hitük tartalmát.

Az emberi hit legfontosabb birtoklója és elvárója a vallás. Minden vallás a mai napig egyfajta legfőbb személyre, lényre (lényekre) alapoz, akit istennek (isteneknek)

neveztek. Éppen ezért a hittel kapcsolatos meggondolásokban elkerülhetetlenül, sőt elsőként az istenkérdéssel, istenhittel kerülünk szembe. Az emberek a történelem során – legalábbis a „felvilágosodásig” – gyakorlatilag Istenben látták életük legfőbb urát, sorsuk intézőjét, akinek segítő, de egyben büntető hatalmat tételeztek fel, akit élet-halál urának tartottak. Létét természetesnek vélték, tudásként kezelték. Miután megfoghatatlan volt, egy nehezen elérhető (pl. Olimposz), ám rendszerint természetesen kívüli (feletti) világba sorolták. Így nagyon korán kialakult a holtak birodalmát is magában foglaló *transzcendencia* fogalma, ami az istenképtől elválaszthatatlanná vált.

Mára, a modern természettudomány óriás eredményeket tudhat magáénak annak ellenére, hogy – tudományfilozófusok szerint – ma csak a megismerhető tudásmennyiségnek mintegy 5%-át birtokoljuk, vagyis a „nemtudás tudását” is tudomásul kell vennünk. Ezen látványos fejlődés, a ma észlelhető vallástalanságnak, istentelenségnek egyik fő oka, hiszen korábban a hit tartományába eső számos jelenségről a tudomány fejlődése vette át az ismeretek birtoklását, amivel a tudás tartománya nőtt, míg a hité egyre szűkebbé, szegényebbé vált. Némileg ez jellemző a filozófiára is, ami *Arisztotelész* (Kr. e. 384–322) idejében még a „tudományok tudománya” elnevezés illette. Tudása birtokában a ma (európai, amerikai) embere jelen világunkat immanensnek (belső természetéből következőnek) véli, a jóléti és felvilágosult embernek egyre kevésbé van szüksége Istenre, ezért a vallások és Isten kérdése mindinkább háttérbe szorult. A mérhető, megfogható, s – legalábbis egy határig – megismerhető természettudomány a transzcendens (természet feletti) világot, mint bizonyíthatatlant tagadja, de ha elvi létezését feltételez-

hetőnek is tartja, attól élesen elkülöníti (elhatárolja) magát.

A transzcendenciát vallók (egyúttal istenhívők) viszont a természet feletti világot is hiszik, sőt tudják(!), s azt vallják, hogy nincs éles különbség a két világ között, mert a természetfölötti világ „megfoghatatlanul” köztünk is jelen van. Isten a történelemben közöttünk, bennünk és a jelenben is velünk van. Életünkben, a transzcendens eredetű lélek, mintegy „összeolvad” a testtel, (együtt jelentik az életet), s vannak olyan szellemi kincseink, amelyek nem megfoghatók, de léteznek. A látás, hallás, szaglás, tapintás, ízlelés anatómiailag „megfoghatóak”, helyhez köthetőek, de hol az otthona, szerkezete, anyaga a szeretetnek, jósnak, lovagiaságnak, aggodalomnak, szomorúságnak, boldogságnak, hűségnek stb. Ezek természettudományosan nem mérhetőek, nem lokalizálhatóak. (Az agyműködéshez kötik ugyan őket, de az csak közvetítője a transzcendensnek.) Úgy tűnnek, hogy ezek a *viselkedési minták, érzelmek*, ugyan az embernek, mint élő anyagnak tulajdonságai, termékei, ám a valóságban ezek egyúttal transzcendens természetűek is. *A transzcendencia tehát számos jelből – a természet-tudományos világban is – megtapasztható* azok számára, akik rá vannak hangolva, és készek a felismerésére. Erre számos példa felhozható.

Saját életemben is többször találkoztam ezzel a jelenséggel. „Göncölszekér” című könyvemben elbeszéltem, hogy kanadai munkavállalásom során egy dal megtetszett nekem.⁵ Amikor hazajöttem, feleségem elélem jött Németországba. Mielőtt találkoztunk volna, egy moziban a szünetben meghallott egy számára addig ismeretlen dalt, felfigyelt rá, és nagyon megtetszett neki. „Véletlenül” ugyanaz a dal, ami nekem is

tetszett. Ez persze még magyarázható lenne azzal, hogy hasonló az ízlésünk, de azért mégis különös, hogy a filmvetítés szünetében éppen ezt a dalt játszották, s erre fel is figyelt. Kedvenc dalunk lett. Amikor pár évvel később Bécsbe mentem tanulmányútra, feleségem elkísért Sopronba, ahol a bécsi vonatra kellett szállnom. Újév napja lévén, a szinte üres Pannonia étterembe ebédeltünk. Egyszer csak megjelent egy zenekar, és sorra kicsomagolta hangszereit. Kérdésemre a pincér is csodálkozott, hogy mit keres itt a zenekar, ami rendesen csak esténként szokott fellépni. A zenekar rövid hangolás után eljátszotta kedves dalunkat, majd mint, aki dolgát jól végezte összecsomagolt, és amilyen váratlanul jöttek, el is távoztak. Vajon mi lehetett ez? Véletlen? Vagy felhozhatnám iskola-, pad- és katonatársamat (Sz. O.-t), aki 1956-ban Svájcba távozott. Minden évben hazajött s szorgalmasan meglátogatott. Jó barátok lévén, egyebek mellett kaptam tőle egy svájci órát. Utolsó látogatásakor már súlyos betegen, leukémiában szenvedett, s hazatérte után rövidesen meghalt. 2 évvel később az óra megállt, kimerült az eleme. Csakhogy éppen az ő halálának napján állt meg. Nehéz lenne ezt véletlennek tulajdonítani.

A hit fő kérdése Isten léte

Valamennyi vallás központi kérdése, egyúttal alapja az istenkérdés. A keresztények immár ökumenikus „apostoli hitvallásának” első mondata „Hiszek egy Istenben”. Ha nincs Isten, akkor a vallásokban bármi másról beszélni fölösleges. Isten létezését, követését a 17. századig gyakorlatilag szinte természetesnek vették, ám azóta – legyen az filozófus, kutató, vagy mindennapi ember – egyre többen megkérdőjelezzik létezését. A jelen – nyugati kultúrájú európai

⁵ Széll, 2016. 388. p.

és Észak-amerikai jóléti társadalom jelentős hányada – számára a vallás kérdései kétségessé váltak, s ezzel együtt Isten létét is egyre többen tagadják, vagy legalábbis nem firtatják, aki egyszerűen *nem hiányzik életükből*.

Az istentagadók az *ateisták*. (Érdekes, hogy kezdetben a görögök az ő isteneiket tagadókat nevezték ateistáknak, ami azt jelentette, hogy az őskeresztények számukra ateisták voltak.) Ezek közt is vannak passzív (közömbös) ateisták, akik úgy élnek, gondolkodnak, hogy nincs, nem érzékelhető Isten, ám akadnak tudatos, sőt meggyőződéses, akár harcos ateisták. Az ateisták nem „hitetlenek”, ők *úgy hiszik*, hogy nincs Isten. Hogy az ősröbbanás óta a világ (benne az élő világ) önmagában változik, fejlődik (evolúció), s mindez Isten nélkül is megmagyarázható.⁶

Egy amerikai valláspszichológus szerint az istenhit kérdésében két pólus van. Létezik ún. „beérkezők”, vagy másképpen „helyben lakók” (*dweller*-ek), akik véglegesen döntöttek Isten és a vallással kapcsolatban; tehát vagy istenhívők, vagy ateisták. Sokkal többen vannak az ún. „úton lévők”, „bizonytalanok” (*seeker*-ek), akik keresik az igazságot, így hol egyik, hol a másik pólushoz vannak közelebb. Útjuk során vagy végleg megállapodnak, vagy – akár életük végéig – „bolyonganak.” Sokak véleményét osztva azt gondolom, hogy igazi, véglegesen eltökélt ateista kevés van, hiszen minden valószínűség szerint a legtöbb ún. ateistában is felmerül a kérdés, hogy hátha mégiscsak van Isten? (Halála előtt még *Kádár János* is papot kért!) Az ún. ateisták nagy része valójában kételkedő. Ez érthető, hiszen életünk nagy része a „rációra” épül, a legtöbb ember a mindennapi életben – látszólag – nem találkozik Istennel, istenproblé-

mával. Foglalkozása, élete alapvetően materiális, ismeretanyaga „hasznos tudás”, vallását – ha egyáltalán van – nem gyakorolja. A kételkedés önmagában egyértelműen nem ítélnél el, hiszen időnként még a „nagy” szenteket is megkísértette a kétely. *Tamás* apostolt gyakran a „hitetlen” jelzővel látják el, holott a kételkedés mélységesen emberi dolog, néha (pl. a kutatásban) akár hasznos is lehet. *Tillich* szerint „*a kétség nem a hit ellentéte, hanem a hit egyik eleme*”? *Tamás* apostol a Szentírás szerint egy racionálisan lehetetlennek tűnő eseményt – a halott Jézus feltámadását – csak akkor lett volna hajlandó elhinni, ha maga is meggyőződik róla. Az Újszövetség leírása alapján később találkozott az Úrral, megbizonyosodott feltámadásáról, ezáltal megszűntek aggályai és ekkor kételkedését bánva leborult a Feltámadott előtt. (Ján 20, 27–28) Sajnos, a mai ember nincs abban a helyzetben, hogy személyesen meggyőződjön Isten létéről. Rájuk különösen vonatkozik Jézus mondása: „*Hittél, mert láttál. Boldogok, akik nem látnak és mégis hisznek*”. (Ján 20,29)

Az emberiség hite

Az ateistákkal szemben állnak a világviszonylatban többséget alkotó, Isten létét elfogadók, vagyis a – tágabb értelemben vett – *teisták*, ám nem képeznek homogén tábor. A legnépesebb csoportba tartoznak a *pan-teisták*, ám itt is többféle árnyalattal találkozhatunk. Általában Istent és a természet (a világot) azonosítják (pan = minden, theosz = isten). Isten egy elvi–elméleti fogalom, ami immanens (nem transzcendens), illetve szerintük a lét (a természet)

6 Széll, 2016. 360. p.

7 *Tillich, Paul: The dynamic of Faith. New York, 1957. 20. p.*

azonos az istenséggel. Valós számuk, arányuk ismeretlen, de gyaníthatóan számos ember, köztük tudósok, értelmiségiek is – ha nem is mindig tudatosan, hanem ösztönösen – követik felfogásukat. (Ezen belül a deisták az istenség távoli és közeli voltát, s a vele való egységet feltételezik, a világgal szemben tétlen Istent képzelnek el. A szó szoros értelmében vett teisták az istenhitben egyszerre vélnék transzcendenciát és immanenciát.) Sokan Istent csak teremtként, *első okként* (első lökésként) képzelik el. A számtalan nézet általában nem szerveződik csoportokba, de a társadalomban képviselve vannak. Ezen írásnak nem célja ezek behatóbb ismertetése, de fontosnak tűnik annak megállapítása, hogy *noha ezek valamiképpen elismerik Isten létét, bizonytalan istenképük folytán közelebb állnak az ateizmushoz.*

Aránylag nagy csoportot képeznek a különböző vallási felekezetek szervezett tagjai. Mindenekelőtt a nagy számot képviselő világvallások, de természetesen ide tartoznak a különböző primitív törzsi vallások, szekták stb. is. Elfogadottságuk és számbeli nagyságuk a földrajzi helytől is függ. Az egyes ember általában azt a vallást követi, amiben született (pl. amire megkeresztelték), s amelyik vallásba nevelkedett. Az emberek tehát vallásukat (hitüket) általában nem választják. Nem kutakodnak felnőtt fejjel az egyes vallások (hitek) igazságtartalma felől, hanem mintegy beleszületnek vallásukba. Bennünket elsősorban a *kereszténység* érdekkel, ami egyik legnagyobb világvallás. Magam – jelen írásomat is – elsősorban keresztény nézőpontból teszem közzé. A kereszténység számos felekezetből áll, mindegyik az *egyistenhitre* épül, s a bibliai kinyilatkoztatáson alapul. Hitvallásukban több a hasonlóság, mint a különbözőség, ami a keresztény ökümenizmusnak alapja. Többé-kevésbé közös gondjuk, hogy napja-

inkban a „jóléti”, „művelt” nyugaton” híveik száma fokozatosan és folyamatosan csökken. A vallásukat ténylegesen gyakorló világvallások közül élen járnak a moszlimok (iszlám!) A vallásukat nem, vagy csak alkalmanként gyakorló keresztényeknek azonban, a keresztény ihletésű kultúrának, s a „tízparancsolat” erkölcsi hatásának köszönhetően – tudatosan, vagy tudat alatt – még megmaradt valamiféle történelmi keresztény istenképe, kultúrája, gondolkodásmódja. A kereszténység Nyugat-Európában és az USA-ban napjainkban fogyóban van, kisebbségbe kerül, más helyeken (pl. Afrika) arányuk növekedik.

Érdekes, hogy a kevésbé képzett és a szegényebb rétegek gyakorló vallásossága meghaladja a magasabban képzetteket vagy/és a gazdagabbakat. *A szegénység jobban „rá is szorul” Istenre, (Jézus is általában a szegényeket karolta fel, s a gazdagságot az üdvösségre akadályozónak láttatta.)* Ma is azt látjuk, hogy a szegényebb kontinenseken (országokban) terjed, s nem sorvad a kereszténység. Azt sem szabad elfelejteni, hogy napjainkban a keresztény vallások a legüldözöttebbek, aminek megnyilatkozásai az ideológiai megtámadottságtól a vértanúsáig széles skálán jelennek meg. A keresztények szidalmazása, bírálata és kigúnyolása (kirekesztése) sajnos már hazánkban is tapasztalható.

A *kutatók* munkájuk során szorosan a racionálishoz vannak kötve, ezért szakterületük révén sokan távolságot tartanak a transzcendenstől, vagyis a racionalitás a hitet háttérbe szorítja. Am sokan (egyesek szerint többségükben) éppen munkájuk során jutnak el a hithez. Számos ismert tudós mellett kiemelhető *Lewins*,⁸ valamint az emberi genom felfedezője a Nobel-díjas *Collins*,

8 *Lewins, C. S.: Mere Christianity. The case for Christianity, Christian behaviour, and Beyond personality. Westwood, 1952. 21. p. (The Christian library)*

aki ateistából előbb agnosztikus, majd mélyen hívő keresztényé vált.⁹ Említésre érdemes *Pasteur* (1822–1895) kijelentése, aki szerint: „Egész életemben kutattam és olyanná vált a hitem, mint egy bretagnei parasztemberének, de ha még többet kutattam volna, olyan lenne, mint egy bretagnei parasztasszonynak.” Minden tudós, kutató – akarva, nem akarva – Isten művét kutatja, fedezi fel, Isten nyomában jár. XVI. *Benedek* pápa megállapítása szerint: „az ész hit nélkül nem ép, a hit ész nélkül nem emberi”. Talán ezért is érthető, hogy sok tudós számára a tudás birtoklása – különösen annak a világegyetemmel való együttes szemlélete – kedvez a hitnek, amit számos *kutató, tudós Istenhite* is igazol. Általános megfigyelés szerint a nők – talán gazdagabb érzelmi világuk folytán – vallásosabbak a férfiaknál, s az istenhit és vallásgyakorlat az idősődéssel együtt növekedik.

Mindezek okainak mélyebb kifejtése meghaladná a jelen írás kereteit, de a valóságok (hitek), napjainkban észlelhető történelmi sorvadásának okai közül egy dolgot azért érdemes kiemelni. Ez pedig a felvilágosodás óta fokozódó *szekularizáció* (elvilágiasodás), amit a tudományos és technikai fejlődés hatásain túl, a tömegekre ható különböző vallásellenes ideológiák tovább fokoznak. Valamennyi önkényuralom (francia forradalom, nemzeti szocializmus, kommunizmus) erősen vallásellenes, akár valásüldözőnek bizonyult, és a túlvilági boldogság helyett ebben a világban ígérték a „földi mennyország” megvalósulását. A nyugati mai főáramlatot képviselő anti-autoriter, a szabadságot abszolutizáló liberalizmus legtöbb válfaja, csakúgy, mint napjaink „nyílt társadalom” mozgalma, be-

vallottan vallásellenesek, amiket formailag – esetenként (átmenetileg?) – eltérnek (tolerálnak) ugyan, de sajátjukkal inkompatibilis nézeteik okán „elleneznek”. (Papíron a kommunista alkotmány is vallásszabadságot hirdetett!) A keresztény vallások pozitív életprogramját, a szeretet parancsát mellőzve, a vallások fő bűnének a *szabadság korlátozásában látják*.¹⁰ Ehhez hozzájárul, sőt kapcsolódik a tömegkommunikáció és a világháló többségének irányultsága, ami nagymértékben hangolja, sőt a szó szoros értelmében *manipulálja a közfelfogást*. A politikát nagy részében megvásárolt, és irányítása alatt tartó láthatatlan pénzügyi világhatalmi hálózat (pl. a szabadkőműveség) egyértelműen vallás- és istenellenes. Mindezekkel szemben a keresztény egyházak eszköztársa, élettere és versenyhelyzete romlik. Ilyen körülmények között szinte csoda, ám inkább az isteni gondviselés eredménye, hogy pl. a kereszténység több, mint 2000 éven át megőrizte eredeti küldetését, noha napjainkban – elsősorban

9 *Collins, Francis S.*: Isten abécéje. Egy tudós érvei a hit mellett. Szerk. Tárnok Irén; ford. Molnár Csaba. Bp., 2018. 305 p.

10 A szabadság egyik legnagyobb értékünk, ám vannak korlátai. Hozzá lehet szokni, amikor már nem élvezhető. (Ha pl. egy gyereknek megengedik, hogy az iskolában óra alatt egyen, az először azt nagy szabadságengedménynek tekinti, de egy idő után természetesnek veszi, s mint magától értődőt már nem tartja értéknek). A szabadság csak korlátok esetén értékelhető. (Pl. csak az évközi munka kötelezettsége teszi értékelhetővé a vakációt.) A túlzott egyéni szabadság szabadossághoz, önérzet túlnegéshez (egodiastole), laza lelkiismerethez (erkölcs-höz), öntörvényű önzőséghez, rendtelenséghez, rendezetlenséghez, társadalomellenességhez vezet, tehát kártékony is lehet. A tekintély (autoritás) morális tiszteleten alapul, nem életidegen. A „*tízparancsolat*” Isten és a felebarát szeretetére épül, elsősorban nem tiltó, hanem életmegélést kínáló pozitív program. Megkötöttségeket is tartalmaz ugyan, (házassági hűség, a szexuális szabadság korlátozása) ám ezek racionálisan magyarázhatók, hasznosak, s az embert önmérsékletre, mások érdekeinek, értékeinek tiszteletére, önnevelésre (önlegyőzésre), önkorlátozásra ösztönzik, nevelik.

egyházakon kívülről, de részben már azokon belül is fellépő – komoly fenyegetéseknek van kitéve.

Az ateizmus történeti gyökerei, formái és jelene

Az ateizmus¹¹ („istentelenség”, hitetlenség) valószínűleg egyidős az emberiséggel annak ellenére, hogy a természeti népek egyike sem nevezhető ateistának. A 12–13. században felbukkant a *teonom* (a társadalmat Isten irányítja) megalapozottságú *autonóm világfelfogás* – *Albertus Magnus* (1193?–1280), *Aquinoi Tamás* (1225–1274) –, s amikor ez a teonómiától függetlenné vált, egyúttal az újkori ateizmus szálláscsinálója lett. A késő kori nominalizmus az isteni szabadság extrém fokozása révén egy elnyomó, önkényeskedő istenképig jutott el, ami kiváltotta az ellene való „lázasodást”, s az ember felszabadítására irányuló törekvést. *Descartes* (1596–1650) tulajdonképpen ezen Isten ellen hadakozott, noha éppen úgy nem volt ateistának nevezhető, mint az autonóm felfogást megalapozó, az emberi szabadságot hangsúlyozó *Kant* (1724–1804).

A természet autonómiájára alapozó ateizmus és a feltörekvő természettudomány szembe került a teológiával (Istenről szóló tannal), s a Biblia szó szerinti szövegeivel. Az ember került a kozmosz középpontjába, kialakult a *panteizmus* és *deizmus*, majd az *ateizmus*. Lényegében panteistának számított a máglyán elégetett domonkos szerzetes *Giordano Brunó* (1548–1600) és *Spinoza* (1632–1677) is. *Galilei* (1564–1641) pöréből mára szinte mítosz lett, noha eminens tudós kortársa *Francis Bacon* (1561–1626) sem értett vele egyet. Istenhívökként egyik sem nevezhető mai értelem-

ben vett ateistának. (Sajnos, a természettudomány és teológia külön útjai – összeütközései – mégis kialakultak, s a jezsuita *Teilhard de Chardin* szerint a 20. századig tartottak, ma is folytatódnak).

Az angol forradalom (1678–1733) filozófusai *Locke* (1632–1704), *Hume* (1711–1776) sem igazán sorolhatók ateistáknak, ám az azt követő – „nagy”-nak mondott – francia forradalom (1789–1799) híveinek zöme annál inkább. *Voltaire* (1694–1778) kezdetben még panteista, később ateista, de különösképpen militáns ateista lett. *La Mettrie* (1709–1751), *Holbach* (1723–1789), *Helvetius* (1715–1771), később pedig *Diderot* (1713–1784). Érdekes, hogy a francia forradalom alig gyakorolt hatást Amerikára.

A felvilágosodással az ateizmus „győzelmi menetelése” elkezdődött. Amikor *Napoleon Laplacetól* (1749–1827) megkérdezte, hogy Istennek hol a helye a természeti rendszerben, azt válaszolta, hogy „nincs szükségem erre a hipotézisre”. *Darwin* (1809–1882) fejlődésemélete külön tanulmányt igényelne, számos tétele beigazolódott, de elméletének ma is vannak nyitott kérdései, sőt ellenzői. Az istenhívők mindenesetre azt állítják, hogy az evolúciót – ha van, akkor – Isten kódolta a világba. A természetet hagyta fejlődni, s ehhez társteremtőként az embert is felhasználta. Különben *Darwin* sem váltotta magát ateistának, istenhívőből agnosztikussá vált. (Leánya halála után „meghara-gudott” Istenére.)

Az ember autonómiájára épülő ateizmus egyik kiemelkedő alakja *Hegel* (1770–1818), aki először beszélt Isten haláláról. Ő sem nevezhető abszolút ateistának, hiszen iskolája később egy teista és egy ateista szárnyra szakadt. *Feuerbach* (1804–1872) viszont már verbeli (vulgar) materialista volt! Projekciós elméletét antropológiai alapra építette, ami szerint nem Isten alkotta az embert a „saját képére és hasonlatosságára”, hanem for-

11 *Kasper, Walter*: Der Gott Jesu Christi. Mainz, 1982. (továbbiakban: Kasper, 1982.) 13–170. p.

dítva. Közérthetősége sok követőre talált. Ezek közé tartozott *Karl Marx* (1818–1883) is, aki a vallást a nép ópiumának nevezte. Valamivel később élt *Nietzsche* (1844–1900), aki – egyebek mellett – „Isten halott” tételel vált híressé. Halála után ellenfeleinek egyik röpiratában az állt, hogy *Nietzsche* szerint „Isten halott”, („aláírás *Nietzsche*”), amire később az válaszolták, hogy „*Nietzsche* halott”, („aláírás Isten”). *Sigmund Freud* (1856–1939) is tulajdonképpen *Feurebach* nyomán haladt, bár neki is akadtak biblikus tárgyú írásai. Pszichoanalízisével kapcsolatban egyaránt talált befogadókra és bírálókra. Érdekes, hogy a legnagyobb hatást Amerikában érte el, ahol sok követőre talált.

Az ateizmus története tulajdonképpen szinte kimeríthetetlen, a hozzá csatlakozó irodalmi, színpadi, filmes és televíziós visszhangokról nem is beszélve. Említhetném pl. *Dosztojevszkij* (1821–1881) „Karamazov testvérek” című híres regényében felvetett problémát, vagy *Huxley* (1825–1895) „Szép új világ”-át, de a 20. és 21. századi kiterjedt egyházellenes irodalmát, amikben Isten létét megkérdőjelezzik, vagy a „Jézus könyvek” sokaságát, amikben tanítását, életét megmásítják, hiteltelenné teszik.

Az ateizmusnak számos oka van, mint amilyen a jólét, a korszerű újabb ideológiák, a hit racionalitásának hiánya, a Szentírás tudománytalan kritikája, nehéz értelmezhetősége, a filozófiai relativizmus, a szekularizáció, az egyházak múlt és jelenbeli hibás cselekedetei (döntései), és *nem utolsó sorban a nem hiteles hívők rossz példája*.

Önmagában az ateizmus a véleményesszabadság megnyilvánulása, emberi jog. Az Isten ellen felhozott érvek kifejtése elvileg nem kifogásolható. Számos ember számára ezek kézenfekvőek, sőt vallói magukat általában „félvilágosultnak”, „haladónak” tartják. Vanak azonban ateista célzatú, de hangzatos

nevű civil szerveződések, sőt „harcos ateisták”, akik megengedhetetlen módszerekkel és hangnemben léptek (lépnek) fel az istenhívőkkel szemben. Ezek közé sorolható Amerikában a 20. sz. egyik leghírhedtebb ateistája *Madalyn Murray O’Hair* – lánykori nevén *Madalyn Mays* – (1919–1995), akinek „sikelei” vetekedtek *Billy Graham* (1918–2018) evangelizátor eredményeivel. Erkölcstelen, hányatott élete ellenére uralta a tömegtájékoztatást, szexuális témáiban túllépte a jó ízlés határait, ám fia megtért, kereszténnyé lett, leleplező könyvet is írt anyjáról.¹² De a képzett, sőt, tudós emberek között is bőven akadt ateista. Közülük említésre érdemes pl. *Richard Dawkins* (1941–), aki számos könyvet írt – csak magyarul 15 kötete jelent meg –, előadásokat tartott, a szintén tudós *Daniel Dennett* (1942–), vagy a nem régen elhalt, a „világ legokosabb emberének” tartott *Stephen Hawking* fizikus (1942–2018), aki ugyancsak könyveivel, nyilatkozataival tett tanúságot már szinte rögeszmévé váló ateizmusáról.¹³ Amerikában ateista szervezetek (ezek szövetségei) alakultak, ateista hitvallásukat minden eszközzel – akár egyféle misszionárius gyakorlattal – erőltetik.

Az ateizmus politikai támadásainak sikereit az elnyomó diktatúrák csak fokozták, ám a mai vallásellenes törekvések (a szabadságot abszolutizáló) liberalizmus egyes válfajai, a „szabad gondolkodás”, valamint a „nyílt társadalom” is, – mint említettem – bevallottan vallás- és istenellenesek. Fő vádjaik a szabadság korlátozása, a vallások tudományellenessége, babonás természete, a nép hamis vigasza, Isten bizonyíthatatlansága. A mindennapi élet (látszólag) a gyakorlatban is valóban lefolyhat istentudat nélkül.

12 *McGrath, Aliester*: Az ateizmus alkonya. Ford. Paulik Péter. Bp., 2008. 304 p.

13 *Széll Kálmán*: Szarvasgomba. Emlékek ifúságom felszíne alól. Szombathely, 2019. 199–206. p.

A szenvedés az „ateizmus kösziklája”

Az Istenben vetett hit megingásának egyik fő oka az *emberi szenvedés*. Az *elnyomatás, üldöztetés, kirekesztettség, kizsákmányoltság, betegség, rokkantság, szegénység, fájdalom, félelem* – kiemelten az *ártatlan gyermekeket ért sérelem vagy testi hiba* – stb. (a továbbiakban összefoglalóan „*szenvedés*”), Isten után kiált. Ezeket okozhatja persze emberi mulasztás – pl. dohányzás következménye, ittas vezetés okozta baleset stb. – is, de az *emberi szenvedések jelentős hányadában az érintett vétlen*. Ez esetben önként felmerül a kérdés: *Isten miért engedi meg a szenvedést, hiszen ő a SZERETET, sőt maga az igazság, jószág, tökéletes szabadság és nem utolsósorban mindenható*. Sokak szerint a *szenvedés kérdése egzisztenciálisan minden „tudományos” istenellenességnél beszédesebb Isten léte elleni* – jobb esetben csak Istent vádló – *érv, némelyeknek akár „bizonyíték”*. Már Epikurosz (Kr. e. 341–270) is kétségbe vonta, hogy Isten képes a szenvedést megakadályozni, egyáltalán akarja-e, de ha képes is lenne rá, és mégsem teszi, akkor ő maga a Gonosz. A szenvedés kérdése az őskereszténység óta talányként kísért, az egyházatyák, sőt a híres skolasztikusok is bizonytalansággal szemléltek. Számos okos feltételezés ellenére az egyéni szenvedés okaira, miértjeire és sorsszerűségére a mai teológusok sem tudtak (tudnak) egységes, egyértelmű magyarázatot adni. Jézus élete és halála is merő szenvedés volt, szenvedett, mikor együtt érzett a betegekkel, megszíratta Lázárt és Jeruzsálem pusztulását, kínszenvedése és kereszthalála pedig a szenvedés különleges formájának tekinthető. Jézus ismerte az emberek szenvedését, sohasem ígért földi szenvedésmenteséget, sőt azt hangsúlyozta, hogy aki méltó akar lenni hozzá, őt követni akarja, az vegye fel keresztjét (Mk 8,34; Mt 10,38).

A gyarló ember, ha valami jó vagy szerencse éri, azt a maga érdemének, (tudásának, ügyességének) vagy a „szerencsésének” tudja be, (még véletlenül se jut eszébe Isten, pedig azokat a talentumokat, amikkel a jót megszerezte, Istentől kapta,) ám ha valami baj, veszteség jutott osztályrészéül, akkor Istent kárhoztatja. (Egy régi – hitét gyakorló, azóta már elhalt – ismerősömnek a járdáról lelépő iskolás fiát egy gépkocsi halálra gázolta. „Megharagudott” Istenre, aki „egyetlen fiát *elvette* tőle,” templomkerülővé vált.) A zsidók közt sokak – köztük rabbiknak is – hite Auschwitz után megingott, sőt elveszett. Hogyan tűrhette Isten ezt a borzalmat? Az az Isten, aki – az Őszöveltség szerint – sokszor megmentette a vele szövetségben lévő „választott népet”, de ezúttal cserben hagyta őket!? Ez az Isten nem „jó Isten”, még valószínűbb, hogy nem is létezik. Ezzel szemben a szenvedéstől függetlenül – vagy annak ellenére – Isten létezik, sőt ő az abszolút Jó és Szeretet, aki a bűnöst is szereti, miközben Istentől függetlenül a Gonosz is „teszi a dolgát”, de sohasem Isten eszközeként! Isten szabad akaratot biztosított az embereknek. Hangsúlyozni kell, hogy Auschwitzot és hasonló tragédiákat, szenvedéseket nem *Isten, vagy az ő be nem avatkozása okozza. Szenvedés akkor is lenne, ha nem volna Isten, az ateizmus tehát nem lehet válasz a problémára*. Ezért szenved hajótörést a „szenvedés szikláján” az ateizmus.

A totalitárius ideológiákra épülő rendszerek a 20. században az emberi szenvedés megszüntetését ígérték, ám végül éppen ennek fokozódását segítették elő. (A puska visszafele sült el!) Napjainkban számos gondolkodó, az egyéni emberi szabadság megvalósításában lát kiutat, ami – más társadalmi formához hasonlóan – elvileg az (absztrakt módon szemlélt emberi) szenvedés jelentős hányadát – ha nem is meg-

szűntetni –, de reményeik szerint csökken-
teni képes lenne. Nem veszik azonban fi-
gyelembe, hogy az emberi szabadság nem
kis arányban nem olyan kategória, amit
az ember tetszése szerint birtokolhat, hasz-
nosíthat, hanem olyan, ami az embert vala-
mely – fiziológiai, biológiai, szociológiai,
gazdasági vagy pszichológiai – helyzethez,
tehát feltételekhez – szituációs, vagy füg-
gőségi szabadság – köti. A földi paradicsom
ideális (ember feletti) embereket, hibátlan
viszonyokat kívánna, ami megvalósíthatat-
lan, s noha az emberi szenvedés a lehető-
ségek határáig csökkenthető – erre kell tö-
rekednünk –, de nem számítható. *Annyi
bizonyos, hogy a földi szenvedés nem az em-
beriség peremjelensége, hanem az emberi élet
mélyében, közepében lakozó, egészében nem
kiküszöbölhető valóság.*

A szenvedés, s annak megélése *relatív
fogalom*. Képtelenek lennénk szenvedni, ha
– legalább impliciten – nem ismernénk egy
szenvedés nélküli, boldog, kiteljesedett,
megelégedett „ittléti” helyzetet. Ha nem lé-
tezne vágyakozás a feltételezett jobb, bol-
dogabb – sőt a megváltás gyümölcse és
az üdvösség – iránt, akkor beérnénk azzal,
ami van, s elfogadnánk azt, amivel szemben
nincs más tapasztalatunk.¹⁴ Földi életünket
a tér és idő fogságában éljük le. Ha ismer-
nénk a tér nélküli mozgást, vagy az időt-
lenséget, akkor meglehet, hogy egész élet-
ünket szenvedésként élnénk meg.
A szenvedés tehát egyfajta kontraszt-sors-
tapasztalat.

Úgy gondolom, hogy a szenvedés is ti-
tok, ha tetszik, *titokhalmaz*. Lehet akár
hasznos, sőt érdemszerző is. A boldoggá
avatott körmendi herceg *Bathány-Stratt-
mann Lászlót* (1870–1931) egyenesen bol-
dogította saját szenvedése. Azt másokért

ajánlotta fel, és szenvedését Krisztus szen-
vedésének részeseként élte meg. Hiszen
maga Jézus is szenvedés által váltotta meg
a világot, szenvedésével világraszólót „al-
kotott”. Az is feltételezhető, hogy Isten
– mint „szeretet” – maga is megszenvedi,
megosztja a szenvedést a szenvedőkkel,
együtt szenved velük, s az is, hogy Isten bű-
neink által is szenved.

A legtöbb szenvedés – legalábbis látszó-
lag – haszontalan, ám létezik – nem is ke-
vés – hasznos szenvedés is; pl. amikor
az anya megszüli gyermekét, vagy olykor
szenvedésként megélt tanulóssal, gyakor-
lással elsajátítunk egy hangszer művelését,
megtanulunk egy nyelvet, mesterséget,
sportot, vagy akár évtizedekig rendszeresen
tanulunk, ám ezeknek a szenvedéseknek
van eredménye, értelme, sőt földi hozá-
dék. Az mindenesetre megállapítható,
hogy a *szenvedés mint a földi emberi élet
velejárója, egyfajta befejezetlen történés,
olyan eszköz és út, aminek nem feltétlenül
ismerjük a célját, értelmét és nem láthatjuk
a végét.*

Az emberiség, és az *emberi élet legna-
gyobb ellentmondása – egyben a szenvedé-
sek szenvedése, magyarázhatatlansága –
az elmúlás*. Nem a meghalás maga – mert
az nem fáj –, hanem egy értelmetlen tűnő,
küzdelmes élet értelmetlen vége. S talán itt
van a szenvedés kérdésének megoldása is.
A halál minden szenvedést megszüntet.
De, hogy a szenvedés utólagosan értelmet
nyerjen, akár „érdemet” is szerezzen,
ahhoz *fel kell tételeznünk a túlvilági életet,
ahol helyreáll az igazság, megvalósul a kár-
pótlás, a boldogság, béke és szeretet*. Ez
a továbbélés Isten nélkül nem létezne.
A „hegyi beszédben” Jézus csupa szenvedé-
sért ígért nyolc boldogságot. De utalhatnak
számos világirodalmi remekműre, vagy
akár idézhetném *Morus Tamást*
(1478–1538), aki a túlvilági élet hitéhez

14 *Horkheimer, Max: Die Sehnsucht nach dem ganz
Anderem. Ein Interview mit Kommentar von Hel-
mut Gumnior. Hamburg, 1970. 69. p.*

kötötte életünk cselekedeteinek milyenségét. A földi élet, teljes életünknek csak töredéke. (Egy év eleji – jól, vagy rosszul sikerült – felelet osztályozása, minősítése az iskolában még mellékes lehet, a végső érdemjegy csak a jövőben, az év végére alakul ki.) A földi *élet folytatásában* – reményeink szerint – *Isten rendelése szerint minden elrendeződik, mindenki és minden (köztük a szenvedés is) a helyére kerül.*

Ehhez kapcsolódóan kell megjegyeznünk, hogy a hittel foglalkozó gondolataink során Isten mellett adósak lehetünk a hit egy másik nagy rejtélyével, a *halál utáni „élet” hitének kérdésével.* Ez önmagában is számos gondolatot vet fel, még kevesebb racionalitással rendelkezik, ám több *hitet, főleg reményt* követel. Éppen ezért megkövetem az olvasót, hogy e kérdés részletezése helyett, néhány korábbi írásomra, gondolatomra hivatkozhassam.¹⁵

A keresztény egyházak (a teológia) válasza, szerepe az ateizmus elleni küzdelemben

Évszázadok óta az istenkérdés szinte folyamatosan napirenden van. Előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy filozófusok, teológusok, természettudósok évezredekken át igyekeztek Isten melletti és elleni érveket („bizonyítékokat”) keresni, találni, azaz Isten létét bizonyítani vagy cáfolni. Erőfeszítéseik azonban mind a mai napig eredménytelenek maradtak, így ma biztosan kimondhatjuk, *hogy Isten nem létét tudományosan bizonyítani éppen úgy nem lehet, mint ahogy létét sem.* Isten léte – vagy nemléte – tehát változatlanul a *hit tartományában* marad. Ennek ellenére érdemes az istenpolémia történetét röviden áttekinteni.

El kell ismerni, hogy az ateizmus a teológiát nehéz helyzetbe hozta, apóriája (érvelési bizonytalansága) ma is kísért. Az Ószövetségi Szentírás szerint *minden ember balga, akiből hiányzik Isten megvallása.* A hithez vezető könnyebb, ám ritkább út szerint Istent előbb meg-, illetve fel kell ismerni, s csak azt követően lehet benne hinni. Ez történhet valamely hirtelen „megvilágosodás”, vagy csoda esetén is, amit pl. Pál apostol (*Saulus*) a damaszkuszi úton átélt. Általában azonban csak a *hit által lehet Istenhez jutni,* ami megismerést, nyitottságot, befogadó készséget (akaratot) tételez fel. Isten igazi megismerése, megvallása csak Isten szavának (kinyilatkoztatásnak) fényében, az ember jó szándékú hajlandóságával történhet, akivel Isten – csakúgy, mint az egész világgal – felbonthatatlan kapcsolatban van.

A hit hirdetése és védelme a keresztény egyházak részéről persze az egész történelem során jelen volt, számos szentre, egyháztanítóra, misszionáriusra, pápára stb., s ezek munkáira lehetne hivatkozni, de a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) az ateizmust korunk egyik legveszélyesebb jelenségének tartva új fejezetet nyitott az ateizmus elleni küzdelemben, amivel azt egy tisztán esszenciális síkról egzisztenciálisra helyezte. Ennek során az ateizmus pozitív oldalát – a szabadságot, igazságosságot stb. –, valamint az egyház múlt és jelen elméletét, gyakorlatát és mulasztásait is görcső alá vette, Isten felismerhetőségét pedig mindinkább a józan észből következtethetőnek munkálta.

Isten létezésének megközelítései

Miután Isten léte természettudományosan, de filozófikusan sem bizonyítható, az alább felsorolt „istenbizonyítékok” csupán hipo-

¹⁵ Széll, 2012. 15–19. p.; Széll, 2016. 337–368. p.

tézisnek, vagy ráutaló érveknek tekinthetők. Az istentapasztalat, azaz Isten megismerésének útjait már a *természetes teológia* (teodicea) is alkalmazta, s ez a megközelítés a mai napig is érvényes.¹⁶ A skolasztikusok szerint a kegyelem feltételezi a természetet (*gratia supponit naturam*), illetve a hit feltételezi az értelmet (*fides supponit rationem*). Az értelem túlértékelése *racionalizmushoz*, a hité *fideizmushoz* vezet, ti. Isten csak a hitben létezik. Eddig egyetlen tudománynak, még az ún. egzakt ismereteknek sem sikerült minden ismeretet empirikus, racionális módon magyarázni. Éppen a modern quantumfizika mutatta, hogy a valóság csak ritkán önmagában, inkább emberi képek, modellek, metaforák segítségével fogható fel. Így jutottunk el az *analógia tanhoz*, amely egyfajta metafórikus beszédforma, amely a vallásos beszédben is jelen volt (és van), s amely egyfajta nyitottságot tár fel az egyre nagyobb titok (misztérium) felé. Ez napjainkban a *szabadságból indul ki*, az analógia egyfajta szabadságvégrehajtó funkciót tölt be. Hiszen a szabadság a végtelen és véges, az abszolút és relatív közti feszültségben létezik, mégpedig analóg módon, s ezekről nem lehet *univok* vagy *equivok* módon beszélni.¹⁷ Isten *tökéletes szabadságként* fogható fel. A megismerés analóg fogalom, ami azonban bizonyítást követel. Az ún. istenbizonyítékok azonban túllépnek a racionális bizonyíthatóságon, óhatatlanul a metafizikába, a transzcendenshez vezetnek.

A legrégebbi és talán legmeggyőzőbb istenbizonyíték a *kozmosz létéből, rendjéből*

és szépségéből indul ki, (*kozmológiai megközelítés*), ami Istenre utal, s amelynek elfogása az antik kortól *Aquiói Tamáson* át a mai napig érvényes, sőt fokozott jelentőséggel bír. Isten minden létező valóság végső alapja, ami egyszersmind több egy okozati lánc első szeménél, mint pl. a ma feltételezett ősrobbanásnál. A *természeti törvények ismerete alapján kell egy szellemi rendezőnek lenni, aki a világmindenség által is mintegy kinyilatkoztatja magát*. A természet és az élet „rendje”, olyan csodálatos, hogy ezt csak egy *végtelenül tökéletes lény*, s *nem a véletlen* hozhatta létre. Számos ezt bizonyító érv közt alább csak néhányra térek ki.

Első példaként nézzük az élő embert. Milliárdnyi sejtből összeálló labilis, de integrációra, állandóságra törekvő bonyolult rendszer, amelyben minden sejt teszi, tudja a dolgát. Minden mozog, állandóan „változik”, mégis összhangban van. Önfenntartó és önmegújuló, a sejtihalál és újraképzés folyamatos. Csak az agyban 10 a 10²-en számú neuron (agyidesejt) van, mindegyikhez átlag 10.000 szinapszis (átadó hely) kapcsolódik.¹⁸ A bonyolult, karmester nélküli rendszer a kvantumkaosz része. A megtermékenyített petesejtből pl. ember lesz, aki egyedülálló személyességgel bír, teste és szelleme folyamatosan változik, ami önmagában is csoda. Egy élő sejtet nagyjából 28 aminosavból álló lánc alkot, amiknek működése 2000 összehangolt specifikus enzimtől függ.¹⁹ Vagy a vörös vértestekben lévő piros színű haemoglobint, ami egy kémiai anyagból (haem) és egy fehérjéből (globin) áll, aminek középpontjában egy vas atom foglal

16 Kasper, 1982. 93–94. p.

17 Az univok beszéd az egyes tárgyak, fogalmak leírásához azonos, az equivok különböző kifejezéseket használ, míg az analóg beszéd a kettő közt helyezkedik el, magába foglalja a hasonlóságot és összehasonlíthatóságot. Kasper, 1982. 116–131. p.

18 Morvay Frigyes: A szemlélet. Válogatott esszék. [Szombathely], 2013. 64., 295. p.

19 Gaál Csaba: Gondolattár. Történelemről, kultúráról, művészetekről, hitről, politikáról. [Pomáz], 2019. (továbbiakban: Gaál, 2019.) 264. p.

helyet. Ez a molekula a tüdőben felvett, az élethez elengedhetetlen oxigént (oxihaemoglobin) a vérkeringéssel az utolsó sejtek is helybe szállítja. Ugyanakkor a széndioxidot felveszi (carboxihaemoglobin), hogy azt a tüdőben leadja. Ez az ún. „belső légzés”. A zöld színű klorofil viszont a növényekben, a napsugár hatására bekövetkező asszimiláció szubsztrátuma. Kémiaiailag nagyon hasonló a haemoglobinhoz, de itt a molekula közepén nem vas, hanem magnézium áll, amelynek hatására a molekula széndioxidot vesz fel és oxigént ad le. Ez az egymást kiegészítő, és a világmindenséggel (a nappal) is összefüggő (emberi és növényi) két hasonló rendszer több, mint csodálatos, ami Isten léte nélkül szinte elképzelhetetlenek, sőt hihetetlenek tűnik.

Ugyan ki is „találhatna ki” ilyen csodákat? Mekkora a valószínűsége, hogy mindez a „véletlen” műve? Csakhogy – mondhatnák sokan – az ember is képes a technikai csodákra, hiszen ott vannak a számítógépes fordító-, sakkzó gépek, a robotok, mesterséges intelligenciák, amik lassan lepipálják az emberi agyat. Ám *Wolfgang Kuhm* „A darwinizmus buktatói” című könyvében leírja, hogy az 1980-as években felfedezték, hogy a baktériumok ostorait mozgató, 30 milliommnyi átmérőjű, nem egyszerűsíthető „biológiai villanymotor” szerkezete pontosan megfelel az ember tervezte villanymotorénak, s ez a parányi alakzat a szerves vegyületeket lebontva, azok energiáját veszteség nélkül elektromos energiává alakítja. Másodpercenként 100-szor forgatja körbe ostarát, 200 mikrométer/sec. sebességgel száguld, ami vízben úszva 400 km/h sebességnek felelne meg.²⁰ S ha már a baktériumoknál tartunk, milliárdnyi, velünk együtt lakó, *segítő baktériumot* is-

merünk. De nem mindegy, hogy hol vannak? A gyomorban pl. egy sincs, míg a patkóbélben ml-enként kb. 10, a csípőbélben akár 100.000, míg a vastagbélben 100 milliárd(!) baktérium van.²¹ Ki kételkedhet abban, hogy mindez Isten műve? Nem az emberé, hiszen a technika csodáit kitaláló ember egyetlen sejtet sem képes előállítani. Pedig ezek a sejtek, sőt a nála kisebb egyedek is sokra képesek, sokat tudnak. Napjainkban mi is megtapasztalhattuk, hogy egy parányi vírus képes a homo sapienst, sőt az egész világot – tudományosságával, technikájával, gazdaságával stb. együtt – két vállra fektetni.

Végül nézzük a földet és a világmindenséget. A föld tulajdonképpen instabil. Fizikai erők tartják az univerzumban és a pályáján. Túlnyomó többsége folyékony, csak külső rétege szilárd. Egy tűzgolyó kérgén élünk, aminek elemei folyton mozognak. Tulajdonképpen cirkuszi akrobataként folytonos veszélyben élünk, és akkor még nem is említettem a meteorokat. Német és magyar tudósok Németországban a jülich szuperszámitógépen kiszámították, hogy a neutronok 0,14%-kal nehezebbek a protonoknál. Ezek képezik a világegyetem 88%-át. Ha csak kicsit is más lenne e részecskék tömege közti különbség, a mai formában nem létezhetne anyag, s valószínűleg – legalábbis a mai formájában – élet sem alakulhatott volna rajta. A fizikai állandók úgy vannak „beállítva”, hogy pl. az ősrobbanás pillanatában, ha csak egy milliomodnyival nagyobb lett volna a gravitáció, akkor önmagába, s a mindenségbe zuhant volna az univerzum. Vagy: ha a neutronokat és protonokat a sejtmagon belül összetartó erő egy milliomoddal nagyobb lenne, akkor csak hélium

²⁰ Gaál, 2019. 284. p.

²¹ *Mester Károly*: „Mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma”. In: Vincze János: *Betyárvilág* antológia, 2019. Bp., 2019. 293. p.

atomok léteznének, ha viszont ugyanennyivel kevesebb, akkor csak hidrogén atomok (azaz protonok) létezhetnének.²²

A példák még hosszan folytathatók lehetnének, folytatva akár a természet törvényeivel, amiket felismertünk ugyan, de nem tudatosult bennünk, hogy azoknak, mértékét és hogyanját nem a véletlen szabta meg. Az elmondottak alapján a *természeti istenbizonyítékok elől nehéz kitérni* még akkor is, ha azok csak a panteizmusig jelennek bizonyítékot, míg a felekezetekre kiterjedő bizonyítékokra csak közvetve vannak hatással.

A következő, vagyis az *antropológiai megközelítés* az emberi szellemből indul ki, s bár a szellemtörténetben Isten az antik világtól jelen van, de a megközelítés kifejtett kidolgozását *Maréchal* (1878–1944) belga jezsuitához kötik, aki szerint minden megismerésben implicite Isten megismerése történik, akit nem az abszolút létezővel, hanem a *tökéletes szabadsággal* azonosít. Istent, s mint ilyent senki sem képes kívülről bemutatni, ha ehhez a valósághoz önmagát nem nyitja meg. Fontos tehát a döntési alternatíva megfogalmazása, ami egyben az antropológiai megközelítés korlátja is.

A *történetfilozófiai érvelés* *Aurelius Augustinus* (Szent Ágoston) „De civitate Dei” művében fogalmazódott meg. Eszerint a történelem Isten műve, egyúttal gondviselésének tárgya is. Ez a felfogás *Hegel*ig hatékony volt, ám napjainkban is jelen van. Az ember történelmi reménye a jövő, a dolgok beteljesülése, amely elvezet a remény Istenéhez.

Végül az ún. *ontológiai megközelítés* *Canterbury Anzelm*től (1033–1109) származik, noha azt csak *Kant* nevezte ontológiának. Az eddig ismertetett megközelítések a világból indultak ki, hogy Istenhez, mint

végső okhoz és tökéletes „lényhez”, az abszolút szabadsághoz eljussanak. *Anzelm* fordított utat követett; Isten felől – felülről lefele – indul el, reá hagyatkozik a megismerésben. Ő a *Proslogium*ban fejtette ki érvelését. Íme egy imarészlete: „Taníts meg Uram Téged keresni, s mutasd meg magadat a keresőnek, mert e nélkül keresni, de megtalálni sem tudlak.” De hogyan mutatja magát Isten? Úgy, hogy bennünk az ő képét megalkotta, ezáltal lehetővé tette, hogy rá érezzünk, őt megtaláljuk és szeressük. Éppen ez eredményezett egy belső fordulatot, ami az élet mélyebb értelmében Istent az emberi gondolkodás határán túlra helyezte, amikor megállapította, hogy „Isten a legnagyobb, legtökéletesebb dolog, amit már *nem lehet elképzelni*, mert az emberi gondolkodás határát meghaladja.” Isten az emberi értelem felől nem közelíthető meg, mert akkor elgondolható is lenne, csakhogy az Isten az emberi gondolkodási képesség felett áll. *Anzelm* istenszemjéjét már a saját korában és azóta is bírálják, azt szofizmusnak tekintik, hiszen egy eszméből nem következhet a lét, ha azt elgondolni sem vagyunk képesek. Ugyanakkor egy a gondolkodást, (elképzelést) meghaladó eszme révén mégis sejteti Isten helyét és létét, ami miatt érvelése ma is az egyik leggyakoribbnak, legelfogadhatóbbnak tűnik, miközben a kozmosz léte, szerkezete szinte vitathatatlan indirekt istenbizonyítékként is folyamatosan jelen van.

Nem szokványos, de meggyőző istenérv (bizonyíték?) az a morális törvény, ami minden ember szívébe van írva, s ami szinte ösztönösen sugallja számunkra, hogy mi a jó és a tisztességes, és mi az, ami ennek az ellenkezője. Már *Kant*t is két dolog megkülönböztetetten foglalkoztatta, és csodálatra készítette, mégpedig a felette létező csillagos ég és a mindenkiiben rejlő erkölcsi törvény, ami anyagi okkal nem magyarázható.

22 Gaál, 2019. 510. p.

Kétségtelen, hogy az isteneszme – a teremtés révén, vagy/és „a priore”, tehát a tapasztalattól függetlenül, veleszületett? módon – minden emberben jelen van. Ezt Pannenberg (1928–2014) *Isten önbizonyításának* fogta fel. Az ateizmus és istenhít vitája végső fokon nem valami felettünk álló világról, hanem az ember valóságának evilági megértéséről folyik. Aki hisz, az látja azt is, amiről a „szívbeli felismerésben” Ágoston és Pascal is beszél. Isten csak részlegesen nyilatkoztatta ki magát, („rejtett Isten”), ám a történelmi Jézus alakjában megjelent. Ahogy az archeológusok és kriminológusok részekből fel tudják építeni az egészet, erre az ember is képes, ha a végső és természet feletti dolgok keresésére nyitottnak mutatkozik. S ebben a helyzetben jelenhet meg a „megvilágosodás”, életbe léphet az intuíció. Így válik a hit az egész ember aktusává, melyben ráérez egy misztériumra, amely által teljesebb emberré válik. Az istenhít a szellem alapja, az ember őscselekménye, amelyben az értelmén kívül az egész ember el van kötelezve.

Befejező gondolatok

A mai rohanó, nyüzsgő, napi teendőkkal terhelt, de még a szórakozásban is elfoglalt (túlhajtott), a „felszínen” élő ember nem ér rá gondolkodni, elmélkedni. Habzsolja, de nem „rágja” eléggé, s főleg nem „emészti” meg saját életét, valóságát. Szilárd világnézet híján manipulálhatóvá válik. Túlságosan a jelenben él. Legtöbbször a nagy kérdé-

sek feltételéig sem jutnak el. A szekularizált ember gyakorlati (hasznos) tudásra törekszik, miközben a hitet másodrendűnek, nélkülözhetőnek, sőt feleslegesnek tartja. Törekednünk kellene életünk fontos kérdéseivel, istenhítünkkel őszintén szembenézni. Higgyünk a Szentírásban – közelebbről Isten (Jézus) – kinyilatkoztatásában, amit több 1000 év hitelesített számunkra. Fogadjuk el az ebből következő, a történelem során bizonyított erkölcsöt, pozitív élet- és társadalmi programot, a tízparancsolatot és sok bölcsességet, amivel 2 évezreden át a kereszténység ajándékozta meg az emberiséget. Higgyünk a SZERETETBEN. Ne keressünk a Bibliában feltétlen földi (emberi) logikát, fogadjuk bizalommal titkait, amiket Isten bízott reánk – amik a 21. század emberének nem mindig érthetőek –, s bizalommal azokat is előlegezzük meg, amiket hitünk (még) tartogat számunkra. Az ilyen istenhít az emberben idővel tudásként és életvezetőként „megalvad”, megszilárdul, életprogrammá válik, mintegy „racionalizálódik”.

Bízom abban, hogy – mások mellett – a koronavírusjárvány kényszerű mozgáskorlátozása, karanténja némelyeknek talán adott egyfajta intellektuális és intuíciós intést, ami a jelenleg fennálló felszíniességet, evilági „manipuláltságot” és a mának élést, hasznosabb és szellemileg termékenyebb formává, őszinte istenhitté képes alakítani. Sohasem lehet késő az emberiség megterése. A 3. évezred megannyi természeti és társadalmi problémája is erre buzdít bennünket.